

CHET TILIDA NUTQIY KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISHDA GENDER AHAMIYATI

To`rayeva Dilafruz Maxammadjonovna
Farg`ona Davlat Universtiteti
Xorijiy til va adabiyot (ingliz tili) mutaxassisligi
2- kurs magistranti
Toshboyeva Barnoxon - Dotsent .
Pedagogika fanlari falsafa doktori

Annotatsiya: Ushbu maqolada nutqiy muloqot malakalarini shakllantirishda gender xususiyatining o`ziga xosligi, uning yuzaga chiqish sabablari, jinslar o`rtasidagi muloqot jarayonida yuzaga keladigan turli xil psixologik va ijtimoiy sabablar haqida fikrlar keltrilgan. Ayollar va erkaklar muloqot jarayonida qanday til birliklarini qo`llashlari haqida bayon qilingan.

Kalit so`zlar: shaxs, muloqot, gender munosabatlar, ayol va erkak nutqi, aspekt, gendereologiya, lingvistika, guruh, jinslararo munosabatlar.

Tilshunoslikda gender masalalarini o`rganishda nutqiy faoliyatning barcha ko`rinishlari: yozma va og`zaki matnlar tadqiqot ob`ekti bo`lib xizmat qilishi mumkin. Dunyo tilshunosligida bu masalalarga bag`ishlangan ishlar anchagina. “Gender” tushunchasi fanga biologik jinsning , erkak va ayolga ajratuvchi “jins” tushunchasidan ajratish uchun kiritilgan.”Gender” erkak va ayolning jamiyatdagi o`rni va rolini aniqlovchi tushunchadir. Bu ikki termini bir bioridan farqlaymiz.

“Gender” tushunchasi ingliz tiliga lotinchadan olingan “genus” so`zidan olingan bo`lib “jins” jins degan ma`noni anglatadi. Bu tushuncha ikki hil talqin etiladi:

1. Jins yani biologik tushuncha
2. Ijtimoiy hodisa

Genderologiyaning faollashib borayotganligi va tadqiqotlarning paydo bo`lishi uning nutq madaniyatiga daxldorligi bilan e`tiborni tortadi va bu borada tadqiqotlarning yuzaga kelishiga xizmat qiladi. Negaki, nutq va nutq madaniyati erkak hamda ayollar jinsida o`zining tafovutlar va farqlari i bilan ajralib turadi. Erkak va ayol nutqida lison va kalomning tasarruf etilish, i ularning jinsiytafovutlari, ayniqsa, ijtimoiy mavqelariga daxldorligi bilan ham farq qiladi. Erkak yoki ayolning makon va zamondagi mavqei, oila va jamiyatdagi nufuzi, qanday kasbkor bilan mashg`ulligi, jamiyatdagi o`rni hamda darajasi va hakozi sharoitlar ularning nutqiga sezilarli darajada ta`sir etmay qolmaydi. Qolaversa, ularning yosh xususiyatlari, masalan, bolalik, o`smirlik, yoshlik, o`rta yoshlik va keksalik xolatlari ham nutqiy muloqot malakalarini rivojlanishida iz qoldirishi tabiiy hol. Keksa yoshli inson o`smirdek

soʻzlash va tilda oʻsmir istifoda etgan tilunsurlarini ishlatib, qolipga sigʻmaydi ayniqsa qiz bola ayollar ijtimoiy tushuncha ifoda etadigan til unsurlarini oʻz nutqida qoʻllasa, kulgi koʻrinishi mumkin. Shuning uchun bularni bir xillikka keltirish aslo mumkin emas. Nutq madaniyati bilan bogʻliq sifatlar makon, zamon, psixologik muhit, muloqot qamrovi, dialekt va boshqaobyektlarning taʼsiri natijasida shakllanadi hamda individual nutq uslubi sifatida qaror topadi va shakllanadi. ”.

Muloqot jarayonida ayol va erkaklarga xoslikni aniqlash unchalik qiyin emas . Gender xususiyatlari haqida gap ketganda ayollar va erkaklar nutqida qoʻllaniluvchi leksemalarni qiyoslash ham alohida ahamiyat kasb etadi. Tilshunoslarning kuzatishlaricha, tildagi yangilanish jarayonlari ayollarga nisbatan erkaklar tomonidan tez qabul qilinib ular ilmiy va kasb-hunarga oid yangi leksemalar erkaklar nutqida koʻproq va faolroq qoʻllanilishi aniqlandi. Suhbatni boshlash ,salomlashish jarayonining qisqa va loʻndaligi, baʼzihollarda salomlashish jarayoni amalga oshmasdan toʻgʻridan toʻgʻri muddaoga oʻtib ketish jarayonlari,salomlashish hamda hol-ahvol soʻrashish jarayonini nisbatan uzunligi ,suhbatning davomiyligi,oldindan rejalashtirilgan fikr va tushunchalarning bayon etilishi koʻproq erkaklarga xos muloqot jarayonlaridir.Ayollarning muloqoti natijasidan erkaklarnikiga nisbatan muloyimroqlilik, salomlashish jarayonining uzunroqliligi, koʻp hollarda salomlashish jarayoni amalga oshmasdan toʻgʻridan toʻgʻri muddaoga oʻtib keta olmasliklari ,salomlashish hamda hol-ahvol soʻrashish jarayonini nisbatan uzunligi ,suhbatning imo ishoraga, boʻyoqdorlilikka boyligi aniq ravshan ayollarga xos ekanligi aks etadi. Aforizmlar, latifalar, maqollarning koʻproq ishlatilishi ,sukut saqlash jarayonining uzunroq davom etishi, suhbat davomida uzun pauzalarning qoʻllanilishi ,suhbat jarayonida suhbatdoshning soʻzi kamroq boʻlinadi, odatda erkaklar suhbatdoshning fikrini oxirigacha eshitishadi .

Gender koʻp aspektli tushuncha hisoblanadi. Shu bois gender bilan bogʻliq muammolar koʻpgina sohalarning tekshirish obʻekti hisoblanadi. Jumladan, sotsiologiya, psixologiya, kognitologiya, lingvistika kabi fanlarda gender turli aspektlarda tadqiq etilmoqda. Gender – ijtimoiy qurilma sifatida tilshunoslik fanida ham oʻziga xos ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun gender eng koʻp oʻrganilayotgan soha ham tilshunoslikdir.

Ogʻzaki va yozma nutq xosil qilishda gender omili til vositalarini tanlash va birlashtirishga bevosita xizmat qiladi.”Bu til sathida namoyon boʻladigan erkak va ayol nutqi oʻrtasida maʼlum farqlar mavjudligini ,yaʼni soʻz boyligi (erkaklar va ayollar lugʻatini tashkil etish xususiyatlari),fonetika morfologiya ,imlo,sintaksis kabi til xodisalari bilan xarakterlanadi”.[1]

Nutq oʻz tabiatiga koʻra nutq madaniyati ham erkak ayol soʻzlashish uslublari bir-biridan farqlanadi.Erkak va ayollar nutqida Grammatik nuqtai nazardan qaralganda ,erkaklar nutqida muataqil soʻz turkumlaridan ot hamda feʼllar, son va ravishlar

,ayniqsa unov soʻzlar koʻproq ishlatilishi kuzatiladi. Ayollar nutq madaniyatida esa, hususn olmoshlar, feʼllar, yuklamalar, eʼtiket soʻzlar ishtirok etadi. Ayollar va erkaklar nutqining oʻziga xosligi ular nutqida qoʻllanilgan jummalarni taqqoslaganda ham yaqqol koʻzga tashlanadi. Ayollar suhbatdoshining fikriga qoʻshilish yoki qoʻshilmasligini hamda shaxsiy munosabatlarini ifodalash ekan, suhbatdoshini hafa qilib qoʻymaslik uchun ehtiyot boʻlib jumla qurishadi, yaʼni oʻz eʼtirozlarini, noroziliklarini ifodalash uchun tilning sintaktik qurilishida mavjud boʻlgan neytralroq konstruksiyalar, qoliplar aks etadi. Ayollar va erkaklar nutqining oʻziga xosligini belgilovchi asosiy omillardan biri ayollarning erkaklarga qaraganda koʻproq nutqiy muloqotda xushmuomala boʻlishga, odob saqlashga, suhbatdoshiga nisbatan hurmat koʻrsatishga harakat qilishlaridir. Ayol va erkaklarning yozma hamda ogʻzaki nutqidagi tafovutlari yuqoridagilar bilan cheklanmaydi. Ushbu farqlarning asosida jinslarning psixologiyasi, tafakkuri oʻrtasidagi farqlar, jamiyatdagi gender parametrlarini belgilovchi normalar jamiyatda insonlarning ongi va tafakkuri, ijtimoiy-maʼnaviy qarashlari asosida shakllanadi. Bundan xulosa qilish mumkinki, faqatgina ayollargagina xos boʻlgan soʻzlashuvning gender xususiyatlari, ayrim horijiy tillarda ikkala jins vakillariga ham xos boʻlishi mumkin. Bu fikrni dalillash kelgusida oʻzbek tilining gender xususiyatlarini oʻrganuvchi tadqiqotchilar zimmasiga tushadi.

Xulosa qilib aytganda, nutqiy muloqot malakalarini takomillashtirishda gender xususiyatlarini oʻrganish muhim ahamiyatga ega. Umumiy xulosalarga keladigan boʻlsak: Gender koʻp aspektli tushuncha hisoblanadi. Shu bois gender bilan bogʻliq muammolar koʻpgina sohalarning tekshirish obʼekti hisoblanadi. Gender – ijtimoiy qurilma sifatida tilshunoslik fanida ham oʻziga xos oʻrin tutadi. Shuning uchun gender eng koʻp oʻrganilayotgan soha ham tilshunoslikdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Nikolaevich, U. P., & XXX, S. A. (2022). Emotional Intelligence and its Adolescents Being an Exemplary. Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching, 15, 139-14/.
2. Юсупов, У., & Ермаматова, Г. (2022). Deviant xulq-atvor shakllanishining ijtimoiy psixologik omillari. Современные инновационные исследования актуальные проблемы и развитие тенденции: решения и перспективы, 1(1), 448-450
3. Salim oʻgʻli, Y. U. (2022). PSIXOLOGIK AXBOROT XAVFSIZLIGI. International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 66-72.
4. Umidjon, Y., & Muhlisa, G. A. (2023). OʻZBEK XALQINING ETNOPSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. conferencea, 53-59.
5. Xrestomatiya po kursu «Основы гендерных исследований» I. Chkalova. – M.: MTSGI, 2000.
6. <https://cyberleninka.ru/article/n/kommunikativno-pragmaticheskie-aspektyproyavleniya-ekspressivnosti-v-muzhskih-i-zhenskih-korotkih-elektronnyhsoobscheniyah>
7. <https://en-academic.com/dic.nsf/enwiki/>